

Den ekonomiska människans fall

Förord 9

Prolog 13

Ett evolutionsteoretiskt synsätt på nationalekonomi 15

De ekonomiska teorierna har problem 15

Subjektiva tongångar även inom medicin och biologi 18

Mötet i moralfilosofin 19

Bokens upplägg 20

Evolutionsteorin – nyckeln till den mänskliga naturen? 23

Tillämpningar utanför biologin 24

Teorins grundelement 25

Memer och naturligt urval som algoritm 27

Evolutionsteorin i historiskt perspektiv 29

Nationalekonomin – en av Darwins tre viktiga influenser 31

Darwin, en välbeställd romantiker 33

Fri att tillämpa romantikerns helhetssyn 34

Privilegiet som förutsättning 35

Vetenskapsteoretiska spår: falsifierbarhet och induktion 36

Goethe och Darwin 37

Darwin och filosoferna 41

Evolutionsteori efter Darwin 43

Försvarare, skeptiker – och feltolkare 43

Central ställning inom biomedicin 45

En politisk värld av egoister? 45

”Den solidariska genen” som motbild till den själviska 47

Gruppsektion 49

Striden mellan Wilson och Dawkins om samarbetets grunder 50

Generna som bokhållare 51

Metaforer, entusiasm – och ett hopp för humanismen 52

Om evolutionsteoretiska tankemönster 55

Altruism 55

Memer som möjlighet 59

Ett mått av slump 62

Evolutionsteorin och värderingsfrågorna 67

Svårplacerad ideologiskt 69

Gjorde Gud teoretiskt överflödigt 70

Eugeniken – ett mindre hedervärt sammanhang 72

Om slaveri och ras 74

Om könsroller och reduktionism 74

Evolution och nationalekonomisk teori – en bakgrund 77

Om tron på jämviktssträvan och *economic man* 77

Från Aristoteles motvilja mot affärer ... 80

... till Smith och hans osynliga hand 81

Malthus, Rosling och folkmängderna 83

Ricardos deduktiva metod 84

Empirins överlägsenhet 85

Venusianer, marsianer – och blomstring à la Bertrand Russell 86

Marknadsekonomi och den frihetsökande människan 87

”Darwins kil” 88

Penningekonomin som evolutionärt språng 91

Flerspråkighet och våld 91

Ingen guldålder 92

Reciprok altruism bland schimpanser 93

Pengars värde varierar 94

Marx och hans ekonomiska teori 97

Ersatte kampen för överlevnad med klasskamp 98

Om exploateringen av arbetskraft 99

Kapitalismens undergång 100

Kapitalismens psykologiska kostnader 100

Utilitarism och monetarism 103

En rationell och kalkylerande människa 103

Matematisk dominans 104

Monetarismen och den neoklassiska ekonomins återkomst 105

- Riksbanken vid ratten 106
- Rationalitetens personliga rötter 106
- Egoism är inte attraktivt 107

Andra radikala ögon på nationalekonomin 109

- Veblens institutionella ekonomi 110
- Schumpeter, innovationstänkaren 111
- Den onaturliga sysslolösheten 113

Keynesianismen – ett svar på kapitalismens kriser? 115

- Keynes om *animal spirits* 115
- Makroekonomin tillbaka på dagordningen 116
- Ett universalsnille med intresse för Newton 117
- Galbraith – keynesianen med rötter hos Veblen 117
- Byråkratiernas växande i öst och väst 119
- Ekot av Galbraith i tunnelbanan 120
- Start-upföretagens påtvingat irrationella ökenvandring 121
- Kritiken mot keynesianismen 122

Nationalekonomiskt tänkande i nutid 125

- Public choice* 125
- Cynism – med eko av Malthus 126
- Rationella förväntningar 127
- Anti-nationalekonomi 128
- Evolutionär nationalekonomi 131

Vår tids samvetsfrågor I 135

Ojämligheten i världen

- Pikettys fynd i empirin och skönlitteraturen 136
- Kritiken och politiken 137
- Inget jämviktstillstånd 138
- Pikettys problembild – i evolutionsperspektiv 139
- Moderna metoder för jämlikhet? 140
- Systemet gynnar inte utveckling 141
- Vad händer om vi stimulerar de rikas altruism 142

Vår tids samvetsfrågor II 145

Efter oss syndafloden

- Återbetalandets problematik 145
- Monetarismen i Goethes Faust 147
- Evolutionsperspektiv på Ferguson 148

Marknaden och det mänskliga medvetandet 149
Ferguson om betingelserna för marknadsekonomin 150

Parkinsons lag och evolutionsteorin 153

Vänsterns blinda fläck 153
Lagens grundläggande faktorer 154
Svagheten i systemen – och möjliga motkrafter 155
Evolutionär grund 156

Beteendekonomi 157

Kahneman och Tversky pionjärer 157
Beslut under memchock 158
Eftertanken får stryka på foten 159
Inbyggd optimism 159
Hjältarnas tillkortakommanden 160
Ultimatumspelet – ett spel om mänskliga motiv 161
Människans beroende av kontexten 163

Den senaste finanskrisen – men inte den sista 169

Inte ens Buffet förstod 169
Den bästa av världar 170
Hypoteser om effektiva marknader 171
Alternativa teorier i motvind 172
Det ekonomiska systemet fick hjärtproblem 173
Evolutionsteorin kan ersätta ekonomismen och socialkonstruktivismen 174
Vår instabila värld 176

Vilka är de lyckade betingelserna? 179

Musikexplosionen på 60-talet 179
Hypotesgenererande naturvetenskap 181
Mediadrevens och bokkommersens *race to the bottom* 182
Politikens betingelser för utveckling 183
De stora sprången förutsättningar 185

Vår tids samvetsfrågor III 187

Sjukvårdsmörkret i evolutionsteoretisk belysning

New Public Management och evolution 188
Vänster- och högerallians 188
Economic man-memen, nygammal favorithypotes i svensk vård 189
Hypotesen svär mot verkligheten 190
Kris och krishantering i sjukvårdssystemet 191

	<i>Gammaldags system, patienten i underläge</i>	193
	<i>Initieringsriter</i>	194
	<i>Marknadstänkandet fullt genomfört</i>	195
Diagnosen som industriprodukt		195
	<i>Utslätade journaltexter</i>	197
	<i>Fastvuxen ekonomism – och en torftig människosyn</i>	200
	<i>Töjbar grund för prissättning</i>	201
	<i>Administratörers och politikers business</i>	203
	<i>Registerromantik</i>	203
	<i>”Fisken ruttnar från huvudet”</i>	204
	<i>Värdebaserad vård</i>	205
Dags att avveckla NPM – men hur?		209
	<i>Återupprätta ordningen med etik och ed</i>	209
	<i>Varken New, Public eller Management</i>	211
Det evolutionära perspektivet		211
	<i>Läkaretiken och dess evolutionära rötter</i>	212
	<i>Om etiken och vinsterna</i>	214
Ett försök till alternativtänkande om sjukvårdens ekonomi		215
	<i>Patienten, läkaren och den som betalar</i>	217
	<i>Men betalaren – är det patienten, vården eller någon annan?</i>	218
	<i>De svårast sjuka först</i>	220
	<i>KRAV-märkning, valfrihet och måttliga vinster</i>	221
Sammanfattning och slutsatser		223
	<i>Naturligt urval på gott och ont</i>	223
	<i>Nationalekonomi – ett bräckligt bygge</i>	224
	<i>Det irrationella är mänskligt</i>	225
	<i>Marknaden enligt Parkinson, Keynes och NPM</i>	226
	<i>Ta fasta på vår ovilja mot orättvisa</i>	226
	<i>En ny etik</i>	227
	<i>Om nationalekonomi, sjukdomsinsikt och behandlingseffekter</i>	228
Noter		231
Register		239

Förord

Den moderna evolutionsteorin sprider på många sätt nytt ljus över mänsklighetens utveckling och mänskligt beteende. Som evolutionsintresserad forskare och läkare tänker jag ofta på hur det evolutionsteoretiska tänkandet skulle kunna tillföra insikter till andra vetenskaper som mänskligheten är beroende av.

I denna bok vill jag göra ett allvarligt försök att närma evolutionsteorin och nationalekonomin till varandra. Varför just nationalekonomin? Kanske för att den i ovanligt hög grad tycks behöva nya infallsvinklar. Men också för att den politiserats, på fördjupningens bekostnad, och skulle behöva hitta tillbaka till den äkta vetenskapligheten.

Nationalekonomin som vetenskap tycks inte ha lyckats förutse den finanskris som inleddes 2007/2008 och som fortfarande plågar många länder, inte minst i väst. Om detta är de flesta bedömare eniga. Man kan också enkelt konstatera att det finns helt olika uppfattningar bland nationalekonomer om hur krisen ska hanteras och om själva dess natur. Är den på väg att lösas, eller kanske redan löst? Ska staten ta mer aktiv del som investerare eller ska marknaden klara sig själv?

Även om krisen håller på att bli historia, vilket jag själv tvivlar på, kan vi räkna med nya finanskriser. Det lär oss historien.

Trots att den ekonomiska vetenskapen tycks stå rätt handfallen inför dessa problem, är den på stark frammarsch på olika områden. Ett exempel är sjukvården, där ett industriellt processtänkande nära sammanhängande med New Public Management nu dominerar. En vanlig uppfattning bland läkare är att det medicinska samt läkaretiken tvingats ge efter för ”pinnräkning” och en övertro på vad en diagnos är för något. Även i utbildningsvärlden, från förskola och skola till forskning, tränger det ekonomistiska tänkandet igenom. På alla dessa verksamhetsfält räknas produktivitet och ”pinnar”. De används på mer eller mindre konstgjorda marknader som grund för ersättning. En gemensam nämnare är att professionaliteten trängs tillbaka.

Vi ser alltså ett ekonomiskt dominerat tänkande som breder ut sig, trots att samma slags tänkande på samhällelig och nationell nivå ideligen visar sina stora begränsningar.

Vad kan den ekonomiska vetenskapen lära sig av den evolutionsteoretiska för att bli bättre på att förstå sig på människan och hennes handlande?

Utöver min vetenskapliga nyfikenhet har jag historiska och personliga skäl att föra samman den ena sortens tänkande med det andra. Innan jag började läsa medicin studerade jag i tre år vid universiteten i Uppsala och Lund samt vid Handelshögskolan i Stockholm med fokus på ekonomisk historia, och jag har en fil kand med ekonomisk historia som huvudämne. Min avsikt var att bli nationalekonom; jag ville förstå hur samhället fungerade. Men jag hade drabbats av svåra tvivel när jag läste nationalekonomi på Handelshögskolan. I ämnet mikroteori studerades nationalekonomi utifrån individers beteende och utgångspunkten var att dessa är rationella och nyttomaximerande. Jag läste till och med en överkurs i mikroekonomisk teori, men dimman lättade inte; jag hade svårt att förlika mig med teorierna som jag tyckte var uppenbart felaktiga. Talade inte all erfarenhet emot dem? Folk är ju ganska orationella!

Även i makroekonomisk teori – där man studerar nationalekonomi uppifrån och ner i form av entiteter som arbetslöshet, sysselsättning, statsskuld och så vidare – spelar tanken att marknader strävar mot jämvikt en central roll. Men visar inte erfarenheten att marknader inte alls behöver hamna i jämvikt?

Jag var naturligtvis medveten om att det fanns andra sätt att se på ekonomi, något bevärdad som jag var genom mina studier i ekonomisk historia i både marxistiskt nationalekonomiskt tänkande och i alternativa teorier som de som återfinns hos Thorstein Veblen och John Kenneth Galbraith. Men jag misströdade om att jag skulle kunna låta mig övertygas att den ena eller andra teorin var bättre än något annat, och började studera till läkare. Den medicinska vetenskapens tydliga förankring i empiri tilltalade mig, jämfört med de luftiga och tvivelaktiga teorier jag funnit i den nationalekonomiska.

Senare har jag blivit mycket mindre hård i min bedömning av nationalekonomi och tagit upp det gamla intresset – vilket denna bok är ett resultat av! Den nyanserade bilden stärker mig i tron på ett närmande mellan evolutionsteorin och nationalekonomi. Som läkare har jag på nära håll sett hur de ekonomiska teorierna appliceras ganska strikt till följd av New Public Managements intåg i medicinen. Stort avseende fästs då vid den ekonomiskt rationella och nyttomaximerande människan (*economic man*) – även om det numera finns alternativa skolbildningar – och i takt med att dessa tunna teorier frodas inom sjukvården ser man verksamheten förändras mot ett enögt marknadstänkande.

Själv tror jag som ovan antytts att evolutionsteorin, som på senare år genomgått en intressant utveckling, har mycket att säga om samhällsekonomiska frågor.

Såsom teorin formulerades av Darwin har den visat sig vara enormt fruktbar och har genomgått en dramatisk utveckling. Inte bara inom biologin har den till synes enkla idén om evolution genom naturligt urval slagit igenom och blivit allmänt accepterad.

En del av detta antydde jag i andra upplagan av min förra bok *Nästan allt om människan*. I föreliggande bok vill jag utveckla temat med nationalekonomin i fokus för problematiseringen, och sjukvården som extra tydligt belyst exempel.

Jag har diskuterat ämnena i boken med olika personer – forskare, läkare, akademiker och icke-akademiker. Speciellt skulle jag vilja tacka Astrid Hasselrot och Cecilia Runnström från Karolinska Institutet University Press för kloka synpunkter och för allt arbete med boken.

Stockholm i juli 2014

Johan Frostegård

Vår tids samvetsfrågor I

Ojämlikheten i världen

Ojämlikheten i världen är ett stort diskussionsämne som naturligtvis har omfattande politiska dimensioner. Sammanfattat: vänstern tycker att det är ett stort problem med ojämlikhet medan åtminstone delar av högern måhända håller med, men det viktiga är åtgärderna: skattehöjningar eller inte?

Ämnets stora allmänintresse illustreras av att en av världens allra högst rankade tidskrifter, *Science*, ägnar det stort utrymme. Man konstaterar att ojämlikheten i ekonomiskt hänseende är mycket stor, och betraktar dessutom den franske ekonomen Thomas Pikettys rön om dess ökning som fakta.⁹⁰ Själv anser jag också att ojämlikheten är en viktig fråga, men jag kan inte se Pikettys lösningar med stora skattehöjningar som en enkel väg. Här kan man faktiskt hänvisa till Hayek, som menade att statliga insatser baserade på höga skatter tenderar att vara ineffektiva på lång sikt.

Med de amerikanska villkoren som utgångspunkt nämner *Science* läkarna bland de stora vinnarna i det ekonomiska spelet om höga inkomster – vilket ju inte är fallet på samma vis i Sverige och även i USA är detta sannolikt något som håller på att ändras. *Science* specialnummer illustrerar andra aspekter av ojämlikheten än den som handlar om pengar, t.ex. skillnaderna i hälsa och förutsättningar som barn föds med.⁹¹ Detta vidgande av begrepp som rik och fattig är värdefullt: det finns ju många andra viktiga aspekter på jämlikhet/riksdom/fattigdom än pengar – som gör oss ytterst marginellt mer lyckliga, när väl en rimlig basnivå för uppehållet är uppnådd. Tänk bara på att ha politiskt inflytande, eller inflytande i media och kultur. Om man vill införa stora skatter på förmögenheter, alltså även arv, är man då beredd att åtgärda de fördelar som politikernas, kulturelitens och mediapersonligheternas barn har, och i så fall, hur ska begränsningarna eller kvoteringarna se ut?

Jag tror att man i USA har ett intressant sätt att tackla problemen med ojämlikhet i inkomster och förmögenheter som Europa kan lära sig av: i USA är det t.ex. en självklarhet att ge stora donationer till goda ändamål om man lyckas ekonomiskt.

Pikettys fynd i empirin och skönlitteraturen

I världslitteraturen återspeglas på många sätt att vi har en medfödd benägenhet att ogilla orättvisor.

En forskare som tar fasta på denna grundsyn, och ger oss nytt stöd för tanken att utvecklingen går åt fel håll, är den franska ekonomen Thomas Piketty. I sin bok *Le Capital au XXIe siècle* (*Capital in the 21st century*) visar han dels vad som är känt om ojämlikheten, nämligen att denna är ganska stor, dels att den var det inte minst på 1800-talet. Under 1900-talets stora krig och kriser minskade ojämlikheten, men nu anser sig Piketty ha visat att den åter ökar i stora delar av världen. De rikaste procenten har allt större resurser. Piketty pekar på global skatt som en lösning.

Han är mycket empiriskt lagd och dessutom har han en självklar ekonomhistorisk inriktning. I bägge dessa avseenden skiljer han sig mycket från dagens *mainstream*-ekonomer, som fokuserar på abstrakta modeller av hur människor i en ideal värld tänks bete sig, svävande bortom tid och, får man en känsla av ibland, rum.

Piketty och hans medarbetare har ägnat lång tid åt att samla in data från skattelängder och liknande officiella dokument. Bokens titel för tankarna till Marx *Das Kapital*, och ambitionsnivån påminner om Marx själv – i hans strävan efter en heltäckande syntes. En skillnad, till Pikettys fördel som jag ser det, är att han inte gör lika stora anspråk på att ha blottlagt historiska lagar som Marx, även om han resonerar i de banorna. Med ett större mått av ödmjukhet pekar han ut uppenbara tendenser som – om ingenting görs – kommer att öka ojämlikheten i världen alltmer. Detta till trots är det som jag ser det ett problem hos Piketty ur evolutionär synvinkel att han tycker sig identifiera sådana lagar även om han inte tycks vara lika tvärsäker som Marx.

Han lyfter fram ojämlikheten på 1800-talet bland annat genom att citera stora samtida författare som Honoré de Balzac och Jane Austen. Balzac beskriver – i fantastiska romaner som *Förlorade illusioner* och *Pappa Goriot* – hur arbete och studier inte behöver leda någonstans i världen, att det bästa är att gifta sig rikt eller ärva pengar. Austin skildrar i sina romaner ett utpräglat klassamhälle, där man hade detaljerad kunskap om hur mycket kapital en tilltänkt hade till sitt förfogande. Utan att nå denna nivå skulle livet bli *nicht so schön* som någon beskrivit saken.

Jag kommer själv att tänka på Thorstein Veblen som likt Piketty hämtade näring för tänkandet i sin egen tid. Han levde under en tid när ojämlikheten nådde spektakulära höjder, när oligarker inom olja och transport i USA byggde upp oerhörda tillgångar. Han skildrar *conspicuous consumption*, där de superrika oförblommerat visade sitt överflöd. Det var själva poängen med att vara rik, tycktes det, i alla fall en av dem.

Vilket kan kännas främmande för en svensk – tills man börjar betrakta saken lite närmare och ser småskaliga och småaktiga fenomen bland stekarna vid Stureplan. Ett av dem är vaskning, då man för varje öppnad champagneflaska håller ut eller sprutar ut en annan bildligt talat i vasken, möjligen även bokstavligen. Denna typ av konsumtion är än så länge rätt så diskret och subtil i Sverige, men finns på ett annat sätt exempelvis i USA.

Det Piketty visar på är obehagligt: det var inte förrän världskriget slog samhällen i spillror, som dessa kolossala skillnader drastiskt minskade. Stora förmögenheter inflaterades bort, företagsgrupper lades ner, väldiga värden förstördes bokstavligen genom krigets framfart.

Efter andra världskriget följde en i ekonomiskt hänseende lycklig epok med hög tillväxt, kolossal produktivitetsutveckling och ständigt ökande åtaganden för staten i välfärdssamhällena. Utvecklingen tog som bekant en annan vändning på 80-talet, Thatcher besegrade den starkt marxistiskt orienterade fackförenings- och arbetarrörelsen och i Sverige stoppades lön- tagarfonderna som ju annars hade socialiserat industrin.

Men då tog festen slut, ojämlikheten tog fart igen och ökade alltmer och idag kan man fylla en dubbeldäckare med rika personer vilkas sammanlagda tillgångar motsvarar stora delar av världens samlade förmögenhet.

Kritiken och politiken

Pikettys framställning av de senaste decennierna har ifrågasatts. Är verkligen ojämlikheten så stor som han påstår, och framför allt, ökar den? Räkna han inte in inkomsterna efter skatt? Och varför är den så eurocentrerad, enligt en ekonomijournalist i högt respekterade *Financial Times*? Är Pikettys egna data överdrivna och extrapoleringarna diskutabla? Inte ens hans egna data visar någon speciellt tydlig tendens under denna tid. Artikelförfattaren i *Science*, Chris Giles, håller inte med om att ojämlikheten i form av *egendomsskillnader* ökat på senare decennier. Däremot tycks inte de *inkomstskillnader* som Piketty diskuterat vara uppe till rakning på samma vis.⁹² I sin tur har förstås Giles slutsatser kritiserats, från vederhäftiga tidningar som *New York Times*, där en ekonomiprofessor från University of Michigan tvivlar på tvivlaren Giles.⁹³

Den mer sansade vetenskapliga diskussionen borde i sinom tid kunna dra slutsatser om Pikettys analyser i boken eller om rentav även kritikerna har politiska agendor. I väntan på detta gör man nog klokt i att inte dra alltför stora växlar på den beskrivna ökningstendensen. Det är mycket förtjänstfullt att Piketty lagt ut alla rådata han baserar sina analyser på till allmän beskådan.